

על הנדרות ה'פשט', הננת ה'דרש', ונבול'הם*

הקדמה

הנחות אינן עובדות, הגיגים אינם הגות ופובליציסטיקה אינה מחקר; וגם אם אין רע בראשונות, הרי זה בתנאי שהן אינן 'מתחפשות' לשניות. למרות זאת, חדשות לבקרים, הרצאות ומאמרים הטופחים על פנינו, מציגים הנחות והשערות - כאמת מסיני. מרימים פיגומים ונדבכים, קומות ובניינים, לעיתים אפילו גורדי שחקים, והכל על בסיס יסודות רעועים, בלא שניתן דין וחשבון על 'מוצקות' אותן הנחות. הטשטוש שבין פובליציסטיקה למחקר, בין ספרות יפה לעיון מעמיק, לא רק שהוא מופרך והרסני, הוא חוטא לאמת. דוגמה מאלפת לכך השתרבבה לפולמוס התנ"כי העכשווי אודות 'גובה העיניים'. אותם שרוממות 'גובה עיניים' בידם טוענים לא רק טענה חינוכית: כך נאה וכך יאה 'לחבר' את הקורא העכשווי למקרא הקדום, אלא גם טענת 'אמת דברתי': יש לקרוא את התנ"ך כמות שהוא נכתב, וקריאתנו אנו, היא 'פשט'. מכאן, שהנחה ראשונית, אקסיומטית כמעט, בידם של המצדדים ב'גובה העיניים', גורסת, כי קריאה רהוטה בתנ"ך, היינו קריאת 'פשט', גם מבהירה נכון יותר את טיבם, את אופיים, את מעשיהם ואת מחדליהם, של הדמויות התנ"כיות; גם מאפשרת לקורא הזדהות עם הדמויות ובכך מתאפשרת הפנמת לקחים; וגם - ואולי זה העיקר - זו הקריאה הראויה יותר, הנכונה יותר והאמיתית יותר. לא הכל מסכימים לכל אחד ואחד מהפרטים, ואולם דומה שעל מסד הבסיס קיימת הסכמה, שלא לומר מוסכמה: ה'פשט' מובחן, מוגדר, מוסכם.

לא אוכל שלא לספר, כי אם היה צורך כלשהו במתן ראייה לכל האמור, הרי היא הושטה לי בקנה על ידי מערכת 'צהר'. מתברר שקריין גירסתו הראשונה של המאמר שלהלן (ה'לקטור'), כתב עליו, בין השאר, את

* תמצית דברים שנאמרו ביום עיון 'על דמותם ופועלם של אבות האומה', אשר ערכה מכללת יעקב הרצוג שלידי ישיבת הר עציון, בר"ח סיון תשס"ב. עיקר נוסח הדברים נשמר - כמעט לחלוטין - כשעת אמירתם.
1. לענין זה, ראו גם נ' גוטל, 'תנ"ך בגובה: לימוד תנ"ך והוראתו - בין עת מלחמה לעת שלום', הצופה, יד באייר תשס"ב (26 באפריל '02), שם הוכח עד כמה אלה ואלה לא עשו אלא חצי מלאכה...
2. על סכנות שבמגמת ה'התחברות', ראה ר' י' עמיטל, בין התחברות למחוייבות, א' לזר (עורך), תשס"ג.

הדברים הבאים:

מבחינה מחקרית הוא לא צודק, כיוון שהוא בוחן את ההגדרות הלא נכונות של פשט ודרש. הגדרת הפשט היא פירוש הפסוק על פי הקשרו, ואילו דרש הוא התעלמות מההקשר. בכך נופלות רוב טענותיו, והוא נשאר ערום מהבירור העיקרי בתחום הפשט והדרש.

מה נאמר - קביעות נחרצות ובוטות, היוצאות מפי מי שאמור להיות מומחה לדבר. לדידו, "הגדרת הפשט היא... ", ולעומת זאת ישנן "הגדרות לא נכונות של פשט ודרש". חד וחלק. בהחלט יש בכך כדי ללמד עד כמה השתרשה תפיסה חד-ממדית של המושגים 'פשט ו'דרש'!

דומה כי שלוש הנחות סמויות השתרבו לדיון: הראשונה גורסת כי לכל ברור מהו 'פשט' ומהו 'דרש', כי הגדרות אלה על הכל הן מוסכמות וכי אלה מושגים מוחלטים, חדים וברורים. השנייה מוסיפה שאמנם מעלות ה'דרש' אינן מבוטלות ומבחינה ספרותית, אמונית וחינוכית הוא בקעה גדולה להתגדר בה, ועדיין 'האמת' עצמה - ב'פשט' היא מצויה; והשלישית מעניקה תחושה שבכל הכבוד ל'דרש', ה'פשט' חשוב יותר, מועיל יותר וראשוני יותר.

ובכן, אם לומר בקצרה: שלוש אלה אינן מדוייקות. לאמיתו של דבר, הדברים כלל אינם פשוטים, כלל וכלל אינם מוסכמים. התפיסה הגורסת כי רק אותם שהם בעלי ראייה מיושנת, קיצונית וחרדית משלבים ב'פשט' גופו את דברי חז"ל, ממש אין לה על מה שתסמוך.

להלן נבקש לומר כי בהחלט לא הכל מזהים באופן דומה את ה'פשט' וכי בהחלט אין מדובר במושג מוחלט וחד; כי בהחלט ניתן למצוא ב'דרש', ודווקא ב'דרש', את 'האמת' במילואה ולעומת זאת ה'פשט' הינו בבואה חיוורת למדיי, מצומצמת למדיי של 'האמת'; וכי בהחלט ניתן לטעון שדווקא ה'דרש' הוא החשוב והמועיל יותר ואפילו - למרבה הפלא - הראשוני יותר.

אך זאת נקדים: מובן מאליו שלאמירות מנוגדות, המעדיפות את ה'פשט', על כל הנובע מכך והאמור לעיל, ודאי יש מקום. אסכולות חשובות וטובות עשו ועשות זאת, ובדין, ונימוקיהן וראיותיהן עמהן. ברם בכך אין כדי הצדקה להזנחתה, להעלמתה ולדחיקתה מן האופק של שיטה אחרת, חשובה ומשמעותית לא פחות. לא באו אפוא הדברים שלהלן אלא להציג דעה פחות רווחת, פחות נשמעת, פחות מקובלת היום - אם כי בעבר היתה כנראה דווקא היותר מקובלת - ומשם כך, ולא יזון התמונה, יש להעלותה מתהום נשייה, יחסי. ועוד מילת הקדמה: בשונה ממתודות הרווחות-יתר-על-המידה, המעמידות את אמירתן האישית במוקד, הרי להלן ייסמכו הטיעונים והמסקנות על דברים שאמרו וכתבו אישים שונים; גם תורניים וגם אקדמאים, גם קדומים וגם מאוחרים, בנדון. מדיניות מתודית זו ננקטת, לאו דווקא משום הרצון לאיתור 'בית אב' סמכותי, משען ומשענה; אלא בראש וראשונה משום המגמה להבליט את עצם היותם, את עובדת קיומם ואת אמירתם. שכן דומה, כי בכך, בעצם עובדת קיומם, הרי הם טופחים נמרצות על הגורסים שלימוד "בגובה העיניים" הוא הוא פשט הכתובים, ואף סוברים שעמדתם זו היא היא האמת המוחלטת, וכל דרך אחרת של לימוד אינה "פשט" כלל ועיקר. וגם אם מובן מאליו שדבריהם, אם כולם ואם חלקם, בהחלט אפשריים לביקורת, אף טעונים לביקורת, ולא בהלכה פסוקה עסקינן, ועדיין דומה כי מתודת העיון בקדום לפני ההרהור העכשווי, טובה יותר.

על שלושה פרקים עומד אפוא עולמנו שלהלן: על ההגדרה, על האמת ועל החשיבות. עם זאת, לפי טיבם של המקורות ולמען לא יוכפלו הדברים שוב ושוב, נרשה לעצמנו לחרוג ולסטות לעיתים מכבלי המיבנה האמור.

א. שאלה של הגדרה

הלצה ידועה גורסת כי הגדרת 'פשט' ו'דרש' אינה מסובכת. בעת ויכוח בין ניצים המציגים עמדות חלוקות, וכל צד - ראיותיו לצדו, ובכך כל צד משיב ואומר לטענות רעהו: מה שאתה אומר אינו אלא 'דרש' ולעומת זאת, מה שאני אומר הוא 'פשט'. לאחר שהעלינו חיוך-מה על פנינו, לאור הגדרה עממית זו, נהא מן הסתם מופתעים להיווכח כי כנראה לא רחוקה מכך אחת מן ההגדרות המחקריות, היסודיות, שנאמרו בנושא זה. פרופ' מ"צ סגל - ראשון המרצים למקרא באוניברסיטה העברית - איבחן בספרו³ את הקו המבדיל בין 'פשט' ל'דרש', כקו המבדיל בין אובייקטיביות לסובייקטיביות. לדידו של סגל, ה'פשט' האובייקטיבי, מבקש להכיר את המקרא ולהתאים את החיים אליו. ה'דרש' הסובייקטיבי מרשה לעצמו לשנות את משמעות המילה, על מנת להתאים את המקרא לחיים.

הפשט שואף להבין ולהכיר את דברי הכתוב לפי הכוונה הגלויה והישרה היוצאת מפירוש המילים והמשך הענין. הפשט אינו מכניס לתוך הכתוב ממה שאין בו. הוא מתייחס לכתוב כמו לדבר עצמאי ובלתי תלוי בפרשן... במילים אחרות: הפשט שואף לפרש את הכתוב באופן אובייקטיבי. אולם הדרש מבקש ומחפש בדברי הכתוב ענין הנצרך לפרשן ושאי אפשר למצוא בדברי הכתוב לפי כוונתו הגלויה והפשוטה. הדרש מדייק בדברי הכתוב... הופך בהם והופך בהם עד שהוא מוצא בהם מה שהוא מבקש. הכתוב נעשה ביד הדרש כחומר ביד היוצר, שמעצב אותו לפי צרכו ורצונו ומכניס לתוכו מה שהוא רוצה... במילים אחרות: הדרש מפרש את הכתוב באופן סובייקטיבי...

כאשר סגל מבקש לתת דוגמא בולטת, טיפוסית מאוד, למה שהוא קורא 'פרשנות הגיטו', הוא עושה זאת באמצעות דרכו הפרשנית של המלבי"ם. דרכה של 'פרשנות הגיטו' היתה, הורדת המקרא אליהם ועשייתו חומר לפלפולים תנאים... חומר לקושיות ודקדוקים ודרשות של הבל, או להיות וחלומות שבעולם הדמיון... וכן הורידו אליהם את גדולי המקרא והלבישום באידיאל של הגיטו, ועשו אותם ללמדנים מופלגים היושבים כל היום בבית המדרש ומתפלפלים בקושיות ותירוצים חריפים בהלכה ואגדה. בהתאם לכך, סגל גורס כי פירוש המלבי"ם הוא

יצירתה האמיתית והטיפוסית של תכונות הגיטו כפי שנתנסחה בין הלומדים המעולים והחריפים שבמזרח אירופה... הכל בשיטה הפלפולית. אמנם מלבי"ם האמין בתמימות שהוא מפרש את הכתוב לפי הפשט... אבל באמת לא הכיר מלבי"ם כלל את ההבדל בין פשט לדרש, ופירושו הוא רחוק תכלית ריחוק מן הפשט...

3. מ"צ סגל, פרשנות המקרא, ירושלים תשי"ב.

סגל ממשיד:

מן פרשני הגיטו שקדמוהו למד מלבי"ם להפוך את השיחות של הנפשות שבמקרא לויכוחים של פלפול בדברי הלכה כפי שהיו נהוגים בבתי המדרשות של הזמן.
 סגל אף נותן לכך כמה דוגמאות, ומלגלג עליהן בלשון קנטרנית:
 ... בראשית לז, 34: ויקרע יעקב שמלותיו, מדין אבל; וישם שק במתניו, לתשובה, כמו שכתוב בשאלות ותשובות מהרי"ו [- מהר"י וייל] שהשולח שליח במקום סכנה ונהרג חייב לקבל תשובה. בוודאי, וכי איך אפשר שיעקב אבינו לא למד את תשובות מהרי"ו?!... ברם לדיוטה היותר נמוכה של קהות הרגש הגיעה הפרשנות הפלפולית בביאור מלבי"ם לסיפור בת יפתח... ולא חלה ולא הרגיש כלל פרשן מפולפל זה שפטפוטי בהלכות נדרים מחללים את כל הקדושה שביגון הנשגב של האב האומלל ושל הבת התמה והגיבורה.

אמור מעתה: סגל לא הסתפק בזיהוי ה'פשט' ובהגדרתו, אלא שגם גיחך, בהתאם לכך, על המלבי"ם.

ועתה אל המלבי"ם. המלבי"ם - אשר מן המפורסמות הוא שידע דבר ושניים על פרשנות המקרא... - איך הוא עצמו הגדיר את ספרו? ובכן, בהקדמתו לספר יהושע, כתב המלבי"ם:
 ופניתי אל המפרשים אשר פירשו אחרי הקמחי [- רד"ק]... ואין איש מתחזק להפיח רוח חיים בכתובים בדרך פשט, זולת השר מהרי"א [- אברבנאל] ואחזות מרעהו אשר חיו בדורו... כי המפרשים זולתם פנו אל דרך הדרוש אשר אין אנו עסקיו עתה.
 הדברים ברורים אפוא: לדידו של המלבי"ם, דרכו הינה 'פשט'. לשון אחר: סגל כפה את הגדרתו-הוא על המלבי"ם, ביקר וקינטר, ברם המלבי"ם הילך ללא ספק בנתיב אחר. הודעתו של סגל כי גישת המלבי"ם הינה 'תמימות', אינה אמורה לחייב את המלבי"ם, כמובן, ואמירתו כי "באמת לא הכיר מלבי"ם כלל את ההבדל בין פשט לדרש", יש בה יותר מקורטוב של התנשאות.
 כך הוא, וכך 'עמיתו' של המלבי"ם - בגישה - הרב מקלנבורג, בעל 'הכתב והקבלה'. בשער ספרו הוא כותב כי עניינו אינו אלא

ביאור על חמשה חומשי תורה, המפרש את המקראות על דרך הפשט לאחדם עם התורה שבעל פה.⁴
 ולא יחידים הם המלבי"ם והרב מקלנבורג. טול לדוגמא את הנצי"ב, אשר ב'קדמת העמק', הפתיחה לפירושו על התורה [ג], ציין לבבלי נדרים (לח, א) הקורא למקרא 'שירה', מה שמביא את הנצי"ב לשאול:
 הא מיהא יש להבין: היאך נקרא כל התורה שירה, והרי לא נכתבה בלשון של שירה. אלא על כרחך יש בה טבע וסגולת השירה, שהוא דיבור בלשון מליצה. דידוע לכל מבין עם תלמוד, דמשונה המליצה מספור פראי בשני עניינים - בטבע ובסגולה... דבשיר אין הענין מבואר יפה כמו בספור פראי וצריך לעשות הערות

4. אגב כך, יצויין כי בעל 'הכתב והקבלה' טוען כך גם לגבי דמויות האבות - ראה לדוגמא בראשית כז, יב: "אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע", ודיוקיו "אולי"; "כמתעתע".

מן הצד, דזה החרוז כיוון לזה הסיפור וזה החרוז כיוון לזה, ולא מיקרי דרוש, אלא כך הוא טבע השיר... כך הוא טבע כל התורה שאין הסיפור שבה מבואר יפה, אלא יש לעשות הערות ופירושים לדקדוקי לשון, ולא נקרא דרוש אלא כך הוא פשט המקרא. ומושכל עוד שאין אדם יכול לעמוד על דקדוק דבר ה' אם לא שמכוון לאיזה דבר הלכה או מוסר ואגדה הבא בקבלה בדברי חז"ל... דוק בלשונו: לדידו, פרשנות כזו "לא נקרא דרוש אלא כך הוא פשט המקרא". ולא נחה בכך דעתו של הנצי"ב, וב'קדמת העמק', המבוא לפירוש על השאילתות (עמ' 14), הוא נוקט לשון אזהרה שאינה משתמעת לשתי פנים:

...מי שאינו תלמיד חכם אין לו להתקשט ב-כ"ד מקראי קודש, פירוש שאין לו לעשות פירושים ולהפשיט (= לבאר פירושי 'פשט'), רק לקפל המקראות. ומי שרוצה להפשיט לפי דעתו, כל עוד לא עמד על דעת חז"ל, יש לחוש שהוא אפיקורס ומטה המקראות אחר דעתם.

עד כדי כך: "יש לחוש שהוא אפיקורס!"

כך הם, וכך - להבדיל בין חיים לחיים - הרב אביגדר נבנצל אשר חזר, וחוזר, שוב ושוב לענין זה, וכבר במאמר קדום⁵ - יחסית - אשר עוד לא עסק ב'דמויות' אלא רק ב'פשט ודרש', קבע כי לדידו, 'פשט' איננו רק ביאורי מילים, אלא התבוננות מעמיקה במקרא והתאמתו לדרך תורה בכללותה, שכן חז"ל מלמדים - גם - פשוטו של מקרא.

אלא מאי? כאן ייטען: הנח לנו מאמירות רבניות, סמכותיות, מגמתיות ובעיקר צפיות, ובחן כנגדן אמירות מחקריות ומודרניות. ובכן, למרבה הפלא, לעמדה "פונדמנטליסטית" זו שותף, פחות או יותר, איש אקדמיה מכובד ומודרני, פרופ' שלום רוזנברג.

במאמרו⁶ הוא טוען שסובייקטיביזציה כשלעצמה, איננה יכולה להיות קריטריון משמעותי לשלילת זהות האמירה עם ה'פשט', והכרחי לאתר קריטריון פנימי, עצמאי, להבחנת 'פשט' מ'דרש'. אדרבה, הוא שואל: לו יצויר שסובייקטיביותו של המפרש זהה לסובייקטיביותו של המחבר, האם לא יהא נכון לומר במקרה כזה שזה, ודווקא זה, פשוטו של מקרא?

אמור מעתה: השקפת עולם, כשלעצמה, אינה פוסלת תיאוריה, אלא רק אחר העמדתה במבחן מדעי רלוונטי. השקפת עולם יכולה, לכל היותר, ליצור חשד, לחייב בחינה דווקאית יותר של האמירה, אך בשום פנים ואופן לא לבטא פסילה גורפת אפריורית.

רוזנברג מבהיר כי -

עיון בדוגמאות רבות בפרשנות הדרש מוביל אותנו לידי מסקנה כמעט הפוכה בנוסחה מזו של סגל. בעצם, ה'דרש' הרבה יותר קשור לטקסט המפורש מאשר ה'פשט'. ה'פשט' איננו בטקסט עצמו, אלא מחוצה לו.

מאחר ומטרת המקרא היא מסירת אינפורמציה שתיצור אצל השומע את התוצאה המבוקשת, לכן רק עיון בעולמו הדתי של התנ"ך מאפשר לפרשן לקיים את ייעודו, כי רק בדרך כזאת יגיע אל מטרותיו

5. ר"א נבנצל, 'פשוטו של מקרא', דעות, לו (תשכ"ו), עמ' 283-284.

6. ש' רוזנברג, 'בין פשט לדרש', דעות, לו (תשכ"ט), עמ' 91-99.

של המקרא ואל האינפורמציה שהמקרא רוצה למסור לו.
 המתודה הנכונה לחשיפת פשט היא "בדיקת השיטה השלימה" -
 הפשט חייב לחפש את הקונטקסט המקסימלי. מהו? כמובן - המקרא כולו.
 דבר זה ייעשה על ידי ניסיון לאיתור התיזה העיקרית של הסופר והתמקדות במסר הקבוע, לא במערכת
 הרקע בו הוא משתמש, המשתנה. סוף דבר, נדרשים: זיהוי המסר העיקרי; הקשר רחב וכולל; ומיקום
 בהיסטוריה.
 שמא תאמר: את העיון, את חיפוש המסר וההקשר, נתחום, לכל היותר, למסגרת התנ"ך, אך לא נפליג -
 ביחס ל'פשט' - אל אמירות חז"ל! ובכן
 הטענה לחפיפה מליאה של הטקסט והאינפורמציה, זוהי בעצם קראות... קיום תושב"ע פירושו שאין
 הטקסט לבד מספיק, אף מנקודת מבטו של הטקסט, לא רק בבחינת פירוש אלא אף בבחינת משלים.
 אין ספק שרוזנברג מבדיל היטב בין 'דרש' ובין 'דרוש', ודרשות חז"ל מסגנון "אל תקרי חרות אלא חירות",
 "אל תקרי בניך אלא בוניך", לא ייחשבו גם לדידו 'פשט', על אחת כמה וכמה דרושים חסידיים דוגמת "ארץ
 בחינת רצון" וכיו"ב. ברם לא בכך עסקינן. בנדון דידן, בהחלט כן נמצאנו למדים כי גם בשפה מחקרית
 ומודרנית, ניתן לראות דווקא ב'דרש' - 'פשט'.
 לכשתימצי לומר, גם זה בכלל הוראת מקרא שבדברים (יג, טו; שם יז, ד): "ודרשת וחקרת ושאלת היטב".
 בכך לימד הכתוב ש'דרישה' עניינה בירור יסודי לפי כל הנסיבות והעובדות, גם אותן שאינן נראות לעין
 בסקירה ראשונה. 'דרש', עניינו חתירה להבנה עמוקה ומקיפה של מילה או נושא.

נסכם אפוא: לא רק אמירות רבניות אלא גם אמירות מחקריות גורסות שהגדרת 'פשט' מתוחכמת הרבה
 יותר מן הנראה לעין והנקבע אינטואיטיבית. אין לטעון, כמובן, שרוזנברג יזדהה עם מלוא אמירותיו של
 המלבי"ם, עם כל דרכו של הנצי"ב או עם מדיניותו הגורפת של הרב נבנצל. אך כן ניתן לקבוע שהוא אינו
 מקבל את הגדרתו של סגל. ולכן, גם אם דעת סגל חלוקה עליהם, וגם אם הגדרתו שונה ומסקנתיו אחרות
 מן המקובל במסורת הפרשנית, ואולם מדוע להחליט שהגדרתו עדיפה, שהגדרתו מחייבת, ושהכול צריכים
 'להתיישר' לפי מדיניותו?

ולחיתום חלק זה: אם נבקש לשוב לרגע אל הקדמונים - מי לנו 'פשטן' שיטתי כר' אברהם אבן עזרא, ומה
 היתה מדיניותו? בפתחתו להקדמת הפירוש הקצר לתורה, הוא מצהיר וכותב שהוא יתבסס על שני כלים
 עיקריים: "בעבותות הדקדוק נקשר ובעיני הדעת יכשר" - לשון אחר: פילולוגיה וסבירות? על הראשון ניתן
 לטעון שהוא אובייקטיבי, אך השני - "בעיני הדעת" - הלוא זה ודאי עניין סובייקטיבי, המשתנה בחליפות
 זמנים, שינויי עתים ובעיקר התפלגות הלומדים, ועדיין, פשטן זה גרס שהוא כלי לגיטימי ל'פשט'.

7. ראו א' סימון, 'שני עקרונות יסוד של פירוש התורה לראב"ע': "בעבותות הדקדוק נקשר ובעיני הדעת יכשר", **מחקרים**

במקרא ובחינוך, בעריכת ד' רפל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 109-113.

ב. שאלה של אמת

מכאן לשאלה השנייה. נכון הוא כי אחרי שנאמר מה שנאמר לעיל, הדברים כנראה מאיימים פחות, שכן נמצאנו למדים כי לא פעם, וללא מעטים, דווקא המכונה 'דרש' הוא הוא ה'פשט', ואין מניעה אפוא מלראותו, דווקא הוא כ'אמת'. ועדיין נראה נחוץ להוסיף גם כאן דבר מה. גם ביחס לתחום זה, דברים הנראים כל-כך פשוטים, מוסכמים ומתחייבים, כלל וכלל אינם כאלה, לפחות לא בעיני כול.

גם כאן נפנה פנינו לכיוונם של מקורות, קדומים ומאוחרים.

בבבלי סוטה (ז, א-ב) דנו באמירת המשנה כי

היו מעלין אותה (-את הסוטה) לבית דין הגדול שבירושלים, ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עדי

נפשות... ואומר לפני דברים שאינם כדי לשומען היא וכל משפחת בית אביה.

ומה הם אותם דברים?

ת"ר: אומר לפני דברים של הגדה ומעשים שאירעו בכתובים הראשונים, כגון (איוב טו) "אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם", יהודה הודה ולא בוש, מה היה סופו? נחל חיי העולם הבא; ראובן הודה ולא בוש, מה היה סופו? נחל חיי העולם הבא. ומה שכתב: מה שכתב? כדקא אמרינן! אלא מה שכתב בעולם הזה? (איוב שם) "להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם".

כאשר הרמב"ם דן בעניין (הלכות סוטה ג, א-ב), הוא כותב:

כיצד סדר השקאת שוטה... הגיעו לירושלם בית דין הגדול מושיבין אותה ביניהן ומאיימין עליה שלא בפני בעלה ומפחידין אותה פחד גדול שלא תשתה... ואומרין לה בתי הרבה קדמוך ונשטפו ואנשים גדולים ויקרים תקף יצרן עליה ונכשלו ומגידין לה מעשה יהודה ותמר כלתו ומעשה ראובן בפלגש אביו על פשטו ומעשה אמנון ואחותו, כדי להקל עליה עד שתודה, אם אמרה הין נטמאתי או איני שותה יוצאה בלא כתובה והולכת לה.

אף המאירי, באותה סוגיה (סוטה ז, א), כתב כרמב"ם והוסיף עליו את מעשה "דוד בבת שבע":

מודיעין אותה מה שקרה לראשונים שצפורנם טובה מכריסנו ומזכירין לה מעשה יהודה ותמר ומעשה ראובן כפשוטו ודוד בבת שבע ואמנון באחותו וכיצא באלו כדי להדריכה שתודה.

ועתה דוק ותשכח: הן הרמב"ם הן המאירי מציינים שאת מעשה ראובן אומרים לה "על פשטו". מה פשרה של הדגשה זו? השיב על כך הכסף משנה, על הרמב"ם שם:

ומ"ש 'על פשטו', כלומר דכתיב ביה 'וישכב ראובן את בלהה פלגש אביו', אבל לפי האמת ח"ו מלומר כן על אותו צדיק, וכדאיתא בפרק במה בהמה.

היינו, הכסף משנה מסתמך על אותה דעה - לא מוסכמת! - בגמרא שבת (נה, ב) אשר גרסה כי ראובן רק ביקש לחטוא אך לא חטא ("...לר' אליעזר ור' יהושע חטא, ולרבן גמליאל ולמודעי - בקש לחטוא ולא חטא" - רש"י, בסיכומו, שם), ולדידו של הכסף משנה, הנ"ל: "לפי האמת ח"ו מלומר כן על אותו צדיק".

אמור מעתה: מה שאומרים לסוטה אינו אלא פשטם של כתובים, "פשט" שאינו "אמת". לשון אחר: על מנת שתשתכנע הסוטה להודות, מלעיזים על ראובן ומוציאים עליו שם רע, מספרים לה סיפורי "פשט" אשר אין

בהם בהם - "חס וחלילה" - קמצוץ של אמת. לענייננו, מכל מקום, נמצאנו למדים כי התרשמות הקורא מ"פשט" הכתובים, רחוקה עד מאוד מן ה"אמת".

ולא רק הרמב"ם והמאירי מהלכים בנתיב זה, אף דברי הרמ"א (בשו"ת, סי' יא) אינם רחוקים מכך:

...דגרסינן פ"ק דסוטה... שאומרים בפניה מעשה כתובים הראשונים (שם ז, ב), ופירש"י: בדברים הכתובים בתורה שנעשו בימים הראשונים כגון... במעשה תמר שאמר צדקה ממני, במעשה יצועי אביו, ופירש"י: ומדרש אגדה דר' תנחומא כשאמר יהודה צדקה ממני עמד ראובן ואמר בבלתי יצועי אבי כו'. ובסמ"ג (עשין נו) ובמשנה תורה שחבר הרמב"ם הלכות סוטה (ג, ב) ואומרים לפניה מעשה ראובן כפשוטו. והנה ק"ל על זה, הרי אמרו ז"ל פרק במה בהמה (שבת נה, ב): כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. גם אמרו במגילה פרק הקורא את המגילה במשנה (פ"ד מ"י) מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם, ופירש אדון המפרשים רש"י ז"ל משום גנותו. וא"כ קשה, וכי מפני הטמאה הזאת שלא תשתה ותמות, ובודאי אינה כדאית לשמוע, נוציא שם רע על ראובן הצדיק ונאמר שחטא ונכחיש המקרא שנאמר ומעיד עליה שלא חטא, שנאמר "ויהיו בני יעקב שנים עשר" (בראשית לה, כב) ואמרו ז"ל (שבת נה, ב) מלמד שכולם צדיקים ושום שלא חטא ראובן. ואלא על כרחך לומר שהטעם הוא כדי שלא ימחק השם הנכתב בקדושה ובטהרה, כמו שאמרינן עשי לשמו הגדול שלא ימחה על המים כו'.

אם-כן, לרמ"א, כלרמב"ם ולמאירי, מתברר ש"פשט" המקראות בכה ואילו ה"אמת" בכה.

עניין זה ראוי להבלטה גם מזווית אחרת, הלכתית באופיה. כידוע, חלוקים הם הרמב"ם והרמב"ן בדרכי גיבושן של השיטות להכללת אמירה מקראית במסגרת מערכת המצוות שהן דאורייתא. אחת ממחלוקותיהם נוגעת לשאלת מעמדן של דרשות חז"ל ושל תוצאותיהן, לעניין מנייתן של האמירה כמצוה. מטבע ענייננו כאן, לא נאריך בדבר, אך נציין מילה ושתיים מדברי הרמב"ם, ובעיקר מדברי הרמב"ן בשורש השני, המטרים את ספר המצוות, ובהשגות שעליו.

כזכור, הרמב"ם תקף את שיטת בה"ג, וכתב:

וכבר הגיע בהם הסכלות אל יותר קשה מזה וזה שהם כשמצאו דרש בפסוק יתחייב מן הדרש ההוא לעשות פעולה מן הפעולות או להרחיק ענין מן העניינים והם כלם בלא ספק דרבנן, ימנו אותם בכלל המצוות ואעפ"י שפשטיה דקרא לא יורה על דבר מאותם העניינים עם השרש שהועילו בו עליהם השלום והוא אמרם ז"ל (יבמות יא ב, כד א שבת סג א) אין מקרא יוצא מדי פשוטו...

ואולי תחשוב שאני בורח מלמנותן להיותן בלתי אמתיות והיות הדין היוצא במדה היא אמת או בלתי אמת, אין זו הסיבה, אבל הסיבה כי כל מה שיוציא אדם הם ענפים מן השרשים שנאמרו לו למשה בסנין בבאור והם תרי"ג מצוות. ואפילו היה המוציא משה בעצמו אין ראוי למנותם. והראיה על זה כלו...

בלא שניכנס למכלול שיטתו, נסתפק בהבלטת משפט אחד: העובדה שהרמב"ם אינו מונה את ה"דרש"

כדאורייתא, אין משמעה שהוא אינו "אמת". כאמור: "ואולי תחשוב שאני בורח מלמנותן להיותן בלתי אמתיות והיות הדין היוצא במדה ההיא אמת או בלתי אמת, אין זו הסיבה".
אף מדברי הרמב"ן שהאריך בהשגה, לא נביא אלא מעט מזעיר:

ופליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, שאם נאמר כי אין המדות הנדרשות מקובלות מסיני ולא נצטוינו לדרוש ולפרש בהן את התורה א"כ הרי הן בלתי אמתיות והאמת הוא פשטיה דקרא בלבד לא הדבר הנדרש, כמו שהזכיר ממאמרם אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ועקרנו שורש קבלתנו ב"ג. מדות שהתורה נדרשת בהן ורוב התלמוד אשר יוסד בהן. והרב חוזר ומודה [בן] שאין הסיבה מפני שאינן אמתיות. ואם אמתיות הן מה בין המקום שהם מזכירין זה בפירוש או בסתם... שהמדות כולן אצלם כדבר מפורש בתורה ודורשים אותן מדעתם... ואני חוזר עוד לצווח על דברי הרב שכמה דברים בגמרא למדו אותם במדות האלו שהתורה נדרשת בהן וכוונתם בכולם שהם תורה שלימה... ומאלינו אנו מכירים מדבריהם שהם מן התורה ונלמוד שהמדרשים להם דבר תורה הם אצלם...

...המדרשים כולם בענין המצוות אין בהם מקרא יוצא להם מידי פשוטו אלא כולם בלשון הכתוב נכללים אע"פ שהם מרבים בהם בריבויים... אבל הכתוב יכלול הכל כי אין הפשט כדברי חסרי דעת הלשון ולא כדעת הצדוקים. כי ספר תורת ד' תמימה אין בה אות יתר וחסר כולם בחכמה נכתבו... והוא מאמרם אין המקרא יוצא מידי פשוטו. לא אמרו אין מקרא אלא כפשוטו. אבל יש לנו מדרשו עם פשוטו ואינו יוצא מידי כל אחד מהם אבל יסבול הכתוב את הכל ויהיו שניהם אמת...

הרמב"ן רואה אפוא במרבית דרשות חז"ל חלק אינטגרלי מן האמת המקראית, אפילו מפשוטו של מקרא. וגם אם נכון שכאן בהלכה עסקינן, דומה שהקשת הדברים לנדון דידן מתבקשת.

כך אפוא אצל קדמונים, וכך ראוי להזכיר שלושה חוקרים מאוחרים. אולי יהא זה מפתיע, אך אותו פרופ' מ"צ סגל שהזכרנו לעיל, הוא עצמו כותב במפורש שגם פירוש ה'פשט', גם פירוש ה'דרש', שניהם 'אמת', שכן הם נובעים מהשקפתם של חכמים המאמינים שתורה שבעל-פה כולה בתורה שבכתב. עליו נוסף שניים: פרופ' משה ארנד⁸, שעסק הרבה בסוגיות אלה, אף כתב בהם דברים מאלפים, והדגיש לא פעם כי אמת פילולוגית אינה האמת הבלעדית; ופרופ' ש' רואנברג, אשר לדבריו כבר נזקקנו לעיל, וגם הוא כתב כי ייתכנו פירושי "פשט" אחדים, ועובדה זו אינה הופכת אותם ל"דרש".
סוף דבר: גם איפיונו של "פשט" כאמת בלבדית, אינו עומד כלל ועיקר בפני ביקורת.

8. ראו מ' ארנד, 'בעיית הפשט בהוראת המקרא', דעות, מו (תשל"ז), עמ' 42-54; הנ"ל, 'לבירור המושג "פשטו של מקרא"', המקרא בראי מפרשי - ספר זכרון לשרה קמין (בעריכת ש' יפת), ירושלים תשנ"ד, עמ' 261-237; הנ"ל, 'להבין מה בין "פשט" ל"דרש" ולהשכיל', תלפיות תשנ"ט-תש"ס, עמ' 39-25 (מחקרי חינוך והוראה, עמ' 60-46). וראו גם ש' קמין, רשי' - פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא, ירושלים תשמ"ו; ר' מ' ברויאר, 'הפשטות המתחדשים בכל יום', פרקי מועדות, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 14-11; ר' י' קופרמן, פשוטו של מקרא, ירושלים תשס"א ועוד.

ג. שאלה של חשיבות

ומכאן לשאלה השלישית: שאלת החשיבות. כאן נבקש להיזקק דווקא לפרופ' סגל עצמו - אותו שתקף בשצף קצף את ספרות הדרש הסובייקטיבית, שלגלג על ספרות הגיטו, ואשר העלה על ראש שמחתו את ספרות הפשט. ובכן, למרבה הפלא, אלה השורות שכתב הוא עצמו, בשלהי ספרו:
ראשית, הוא מבקש מעמיתיו החוקרים מעט ענווה:

מה שהיה אמת אתמול נעשה היום ספק או אפילו בדות גמורה... מהחידושים הטובים של היום יש הרבה שאינם באמת חידושים, ושכבר נאמרו על ידי מפרשינו הראשונים... לפיכך אל נהא להוטים כל כך אחרי המילה האחרונה כאילו כל האמת נמצאת רק עם הפרשנים החדשים ביותר. ואם אנו עצמנו עוסקים בחקירה, אל נציע את מסקנותינו ותגליותינו בוודאות ובהחלטיות גמורה. כך עשו החוקרים בדורות שעברו, ואנו היום מחייכים בניד ראש של חמלה לבטחונם המופרז באמת שלהם. אמנם אי אפשר לנו להסתפק בירושה של העבר בלבד, ולקבל בלא כל חקירה מחדש את האמתות המוסכמות שהנחילו לנו אבותינו. החובה על החוקר לחקור ולבדוק את ירושת העבר, ואף לחפש אמתות חדשות. ואם מצא אמת חדשה, עליו להביע את האמת שלו בלא מורך ובלא משוא פנים. אבל אסור לחוקר לשכוח שבפרשנות המקרא, כמו בכל מדעי הרוח, אין להשיג אמת מוחלטת, וכל האמתות שלנו אינן יוצאות מגדר השערה בלבד. ואם החוקר עצמו כך, מכל שכן מי שמביא את האמת החדשה של החוקר צריך להביאה רק בתור השערה בלבד.

באשר למקומו וחשיבותו של הדרש, סגל מבהיר כי גם לדידו -

פרשנות הדרש היא צורך חיוני בכל דור ודור עוד יותר מפרשנות הפשט. ראינו שבכל הדורות, ואף בדורות האחרונים של פרשנות הביקורת, היתה הפרשנות הסובייקטיבית מרובה על הפרשנות האובייקטיבית. וכל כך למה? מפני שהפרשנות האובייקטיבית, ובפרט הפרשנות הביקורתית, אינה אלא פרשנות היסטורית, פרשנות ארכיאולוגית, דוגמת הפרשנות שאנו מפרשים בה את ספרי הומירוס ווירגיליוס... אולם בהבדל מן הומירוס ווירגיליוס, דברי המקרא אינם שייכים לעבר הרחוק בלבד. הם שייכים גם להווה שבכל דור ודור. בני דורנו... כמו בני הדורות הקודמים, לומדים את המקרא לא כל כך מתוך התעניינות היסטורית וארכיאולוגית, אלא בעיקר כדי לספק את צרכיהם הרוחניים והתרבותיים. ובפרט אנו בני ישראל, שהמקרא הוא הבסיס של כל חיינו, חיי היחיד וחיי האומה, אנו היום אין אנו יכולים להסתפק בהבנת המקרא רק כפי שהבינו אותו בדורות הרחוקים של תקופת המקרא. המקרא מדבר לא לאבותינו בלבד, אלא אף לנו ולבנינו. הוא מחנך ומדריך אותנו במוסר ודרך ארץ, ומלמד את חובתנו לד' ולאדם. וכדי שנשמע ונבין מה שהמקרא מדבר אלינו ומה שהוא מצוה אותנו, צריכים אנו לא רק לקרב את עצמנו אל המקרא, אלא אף לקרב את המקרא אל עצמנו ואל ההווה שלנו. כדי שהמקרא יתוהוה כוח חי ומתמיד, כוח פועל ותוסס בחיינו המוסריים והתרבותיים. צריכים אנו ללמדו ולבארו לא רק לפי השיטה ההיסטורית ומתוך השקפת דורות המקרא, כמו שעושה הביקורת, אלא אף וביחוד לפי שיטה

9. פרשנות המקרא, הני"ל, עמ' קכח-קכט.

מעשית וחינוכית מתוך השקפת דורנו, ובהתאם לצרכינו ולדרישות החיים של ההווה. ובלמוד לתכלית חינוכית ומעשית צריכים אנו לגשת אל המקרא דוקא מתוך עמדה סובייקטיבית. אי אפשר שהמקרא יהיה לנו כמו לימודי הטבע והמתימטיקה, או אפילו כמו לימודי ההיסטוריה והספרות של העבר, נושא אובייקטיבי, נושא שהוא מחוץ לנפשנו, מחוץ לרגשותינו ונטיותינו האישיות. כי אם כך יהיה לנו המקרא, אז תהיה השפעתו עלינו לא יותר גדולה מהשפעתם עלינו של הלימודים הללו. המקרא צריך ליעשות לנו נושא סובייקטיבי. הוא צריך להתקשר ללבנו ולנפשנו ולרוחנו. אנו צריכים לא רק לדעת את המקרא אלא גם לחיות את המקרא, להתמזג אתו מזיגה נפשית עד שיהיה חלק מעצמותנו האישית והחברתית. ומזיגה זו אי אפשר להשיג על ידי פרשנות מדעית וביקורתית ואפילו לא על ידי פרשנות הפשט בלבד.

נכון הוא, וצריך לומר בגלוי, שסגל מבחין בין הוראה לנוער ולעם, אשר צריכה להדגיש - גם - את הפרשנות הסובייקטיבית, לעומת המחקר האקדמי שצריך לעסוק רק בפרשנות האובייקטיבית, ועדיין הדברים מרשימים במקמם את הדרש במרומי פסגת ההוראה החינוכית.

סוף דבר, תמצית הטענה שהובעה לעיל היא, כי בניגוד לאמירה הרווחת, יש ידיים ורגליים, ואף זכות עמידה, לאסכולה הגורסת -

- * כי המוגדר ומכונה היום 'דרש', הוא זה שראוי להיות מוגדר ומכונה, לעיתים, 'פשט';
- * כי במה שנקרא היום 'דרש', יש לא פחות 'אמת' מאשר ב'פשט';
- * וכי ה'דרש' חשוב לא פחות, מועיל לא פחות ואף ראשוני לא פחות, מן הקרוי 'פשט'. ומאחר והוכחנו את שהיה עלינו להוכיח, קנצין למילי.

